
Теорія політики

УДК 323.1

Кресіна І. О.

Доктор політичних наук, професор, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, чл.-кор. АПРН України

Явір В. А.

Кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

(Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» в межах державної цільової програми «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в українському суспільстві»)

Досліджено розуміння поняття «етнічна консолідація» у вітчизняній та зарубіжній етнополітології. Проаналізовано особливості феномену консолідації, представленого в етнонаціональному законодавстві України, вказано на розбіжності з усталеним науковим трактуванням та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: *національні меншини, етнокультурний розкол, етнокультурна консолідація.*

Дослідження політико-правових засад етнокультурної консолідації українського суспільства неможливе без ретельного вивчення базових термінів, їх розуміння у вітчизняній та зарубіжній етнополітології, а також в етнонаціональному законодавстві. Усвідомлення необхідності інтенсифікації процесу етнокультурної та етнонаціональної консолідації українського суспільства та імплементації цього завдання у внутрішню етнонаціональну політику України потребує наукового обґрунтування, визначення та структування.

Як свідчить аналіз чинного етнонаціонального законодавства, в Україні немає чіткого розуміння, і відповідно, визначення терміну «консолідація» в етнополітичному контексті. Поняття вживається довільно, частіше в політичних документах (заявах з нагоди певних подій, деклараціях, зверненнях, щорічних посланнях), ніж у законодавчих актах. Незважаючи на те, що в українських політиків усіх ідеологічних напрямків не виникає сумнівів щодо того, що Україна належить до етнічно, мовно, культурно, регіонально та політично розколотих держав, застосовувати позитивний досвід етнокультурної консолідації на практиці шляхом впровадження поняття в українське етнонаціональне законодавство та практику етнонаціональних відносин, вони не квапляться.

Консолідація етнокультурно неоднорідних компонентів на основі громадянської належності та інших ідейних, політичних та культурних констант, здатних об'єднати поліетнічне українське суспільство в згуртовану політичну націю, — тамуватиме внутрішні конфлікти та тенденції розколу, що в свою чергу сприятиме забезпеченню національної безпеки та збереженню територіальної цілісності України. Характерно, що загрозу етнополітичної дезінтеграції усвідомлюють та відчують навіть пересічні українці, які, як правило, детально не вдаються в аналіз етнополітичних процесів у державі. Так, соціологічні опитування засвідчили, що в 2012 році порівняно з попереднім роком майже у 1,5 рази зросли побоювання громадян щодо розколу країни (з 9% до 13%). Актуалізація цієї загрози характерна як для Заходу, де побоювання можливого розколу України зросли (з 8 до 18%), так і для Сходу (з 5 до 13%) країни [1].

Тим не менше, в базових законодавчих актах етнонаціонального законодавства України, на основі якого відбувається формування етнонаціональної політики, поняття «консолідація» практично не зустрічається, не обґрунтовується і, щонайголовніше, не запроваджується в практику міжнаціональних відносин. Навпаки, після детального вивчення навіть складається враження, що більшість основних законів України сфери етнонаціональних відносин акцентують увагу на моментах, що роз'єднують українське суспільство, впроваджуючи захист етнічних, мовних, культурних відмінностей громадян, а не спільних цілей. Відмінності утверджуються інколи за рахунок спільних інтересів та стабільного розвитку цілого етнополітичного організму — держави Україна. Базові законодавчі акти етнонаціональної сфери спорадично і несистемно згадують про необхідність формування спільних цінностей,

здатних об'єднати та згуртувати політичну українську націю, безвідносно до національної належності, культурних, мовних релігійних уподобань. Традиційно такі згадки зустрічаються хоча б у преамбулах до найважливіших нормативно-правових актів, якщо не в текстах.

Однак уже перший етнополітичний документ незалежної України — Декларація прав національностей України 1991 року навіть у преамбулі більше концентрується на роз'єднавчих моментах, ніж на інтеграційних. Верховна Рада України прийняла Декларацію, беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять п'ятдесятидвохмільйонний народ України та прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України [2]. Це виокремлення, певною мірою навіть протиставлення громадян інших національностей, національних меншин з одного боку та українців, представників української етнічної нації з іншого є одним з головних наскрізних роз'єднавчих чинників, притаманних українському етнонаціональному законодавству. Адже інші національності також є українцями в політичному сенсі, маючи громадянство України.

Подібну картину зустрічаємо також в базовому спеціалізованому Законі України «Про національні меншини в Україні». В преамбулі до нормативного акту зазначається, що Верховна Рада України прийняла його, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави [3]. Для уникнення такого послідовного протиставлення української етнічної нації та складових неукраїнського етнічного походження в документах етнонаціональної сфери слід було б напрацювати єдиний консолідуючий термін, чого за понад 20 років незалежності зроблено не було. Частково роль цього терміну виконує «український народ», однак не завжди законодавці та політики дотримуються такого категоріального апарату, що вносить плутанину та хаос у розуміння понять «українська нація», «український народ» та їх складових. Це в свою чергу ускладнює інтеграційні тенденції в середовищі політичної поліетнічної української нації й роз'єднує її складові за етнічної ознакою.

Термін «народ» досить поширений синонім політичної нації. У сучасній етнополітичній науці та повсякденній політичній практиці так позначають політичний вимір нації, яка намагається за його допомогою консолідувати всіх громадян, незалежно від національного, етнічного

походження. Це поняття у сучасному етнополітичному лексиконі відродилося як відповідь на спроби відмежування етнічного чинника від політичного об'єднання громадян у межах однієї держави.

Однак навіть Закон України «Про національні меншини в Україні» протиставляє національні меншини українському народові, не вважаючи їх складовими цього поняття. Ст. 2 Закону зобов'язує громадян всіх національностей дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин [3]. Згадок про необхідність консолідації всіх етнокультурних складових українського суспільства, про інтеграцію їх у українську політичну націю цей нормативно-правовий акт не містить.

Конституція України вносить ще більшу плутанину в розмежування термінів, розуміння української політичної та етнічної нації і її складових. В преамбулі до Основного Закону зазначається, що Верховна Рада приймає його від імені Українського народу — громадян України всіх національностей. Здавалося б, ось нарешті чітко визначено консолідуючий термін «український народ», що включає в себе громадян України всіх національностей. Однак і у Конституції зустрічаємо небезпечне з етнополітичної точки зору протиставлення української нації та національних меншин, що містить потужний етноконфліктогенний та етнороз'єднуючий потенціал. Адже в преамбулі до Основного Закону також згадується про багатовікову історію українського державотворення на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення.

Остаточо крапки над «і» розставляє ст. 11, не залишаючи сумнівів щодо протиставлення понять «української нації» та «національні меншини». Цією статтею держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Виходячи з цього незрозуміло, про захист прав яких саме українців йдеться у Основному Законі та інших нормативно-правових актах: українців як представників української нації, яка не включає в себе національні меншини чи українського народу, до складу якого входять національні меншини.

В контексті досліджуваної проблематики найдеструктивнішим є те, що поняття «консолідація» стало заручником такого протиставлення.

В Конституції консолідація згадується лише один раз, в ст. 11, в якій йдеться про консолідацію української нації як етнічної нації, до складу якої не входять представники інших національностей. Очевидно, що таке розуміння поняття є небезпечним і потребує негайного уточнення в сенсі розширення консолідації на всі складові українського суспільства. Адже при консолідації лише представників однієї нації в поліетнічній державі звужується зміст поняття, його потенціал не використовується повною мірою. Навіть більше — такий однобокий вектор консолідації може стати причиною розколу, міжетнічних конфліктів та дезінтеграційних тенденцій.

Хоча таке тлумачення консолідації їй відповідає загальнонауковому, етнополітологічному розумінню терміну «етнічна консолідація». Серед науковців практично не спостерігається його відмінних різновидів. Російській науковці Г. Денисова та М. Радовель, досліджуючи основи етносоціології, дають наступне визначення етнічної консолідації — як внутрішнє об'єднання досить великого етносу, під час якого згладжуються відмінності між локальними групами та об'єднуються територіально розрізнені частини. Консолідуватися можуть і кілька близьких культурно і мовно сусідніх етносів, об'єднуючись в один і формуючи новий етнос [4, с.83]

Український етнополітолог О. Картунов розглядає етнічну консолідацію як один із типів етнооб'єднувачих процесів, поряд з етнічною асиміляцією та етнічною інтеграцією. Дослідник поділяє етнічну консолідацію на два види: внутрішньоетнічну і міжетнічну. Під внутрішньоетнічною консолідацією розуміє процес внутрішнього зміцнення й збільшення якогось великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості. Під міжетнічною консолідацією розуміються процеси об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту [5, с.183]. О. Картунов наголошує, що масштаби, швидкість і глибина процесів етнічної консолідації різні, що обумовлено багатьма факторами — історичними, геополітичними, соціально-економічними, культурно-мовними.

Послуговуючись теорією українського етнополітолога, можемо зробити висновок, що Конституція України передбачає лише внутрішньоетнічну консолідацію, об'єднання субетнічних груп в середовищі української нації, наприклад бойків, лемків, гуцулів та ін. Однак нині

загрозливого роз'єднання в середовищі української етнічної нації не спостерігається. Практично всі субетноси, за винятком хіба що карпатських русинів, визнають себе частиною української нації, володіють українською мовою, є носіями української культури. Набагато актуальнішим викликом для етнополітичної стабільності є міжетнічна інтеграція — української етнічної нації та інших національностей в єдину політичну націю.

Однак в цьому випадку ми почасти можемо покласти на теоретичну базу, запропоновану О. Картуновим. Річ у тому, що дослідник, окрім етнічної консолідації, виділяє також етнічну асиміляцію та етнічну інтеграцію. Якщо з асиміляцією все зрозуміло, то під етнічною інтеграцією мається на увазі процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами поліетнічної держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей, етнічної свідомості, а отже національної самоідентифікації. Представники національних меншин можуть продовжувати себе ідентифікувати з національними меншинами, але при цьому бути складовими української політичної нації. Не випадково, в попередніх працях нами пропонується розрізняти етнічну свідомість та національну свідомість, яка містить окремі параметри етнічної свідомості. Національна свідомість є рефлексією буття поліетнічної політичної спільноти (нації), їй не завжди притаманні ознаки та цілі, характерні для свідомості різноманітних етнічних груп, складників нації [6, с.84].

Тому і О. Картунов стверджує, що процес міжетнічної інтеграції веде не до виникнення якоїсь нової суперетнічної чи міжетнічної спільноти, а до формування політичної нації [5, с.187]. Наразі активно відбувається процес формування політичних націй в пострадянських державах. Досить часто для уникнення міжетнічних протиріч, влада країни відмовляється від назви формотворчої нації на користь нейтрального терміну для означення політичної спільноти — росіяни, казахстанці. В Україні ситуація ускладнюється тим, що термін «українці» збігається з назвою етнічної нації і підсилюється протиставленням української нації та національних менших, закладеним в етнонаціональному законодавстві.

Однак формуючи теоретичну основу етнокультурної консолідації українського суспільства, ми пропонуємо не розводити внутрішньо-етнічну, міжетнічну консолідацію та етнічну інтеграцію, вважаючи

ці терміни проявами широкого процесу етнокультурної консолідації. Тим більше, що міжетнічна консолідація та етнічна інтеграція близькі за суттю та змістом — міжетнічна консолідація має більше етнічний вимір, тоді як етнічна інтеграція — більше політичний. У контексті досліджуваної проблематики ближчим є розуміння етнічної консолідації, присутнє в російській етнополітології. Так, етнопсихологічних словник подає два значення етнічної консолідації:

1. Різновид об'єднаних етнічних процесів, злиття мовно, культурно близьких етносів або частин етносів в більшу етнічну спільноту або включення у вже сформований етнос близької до нього етнічної групи.

2. Внутрішнє об'єднання, посилення однорідності етносу за рахунок зміцнення спільної свідомості та згладжування культурних, мовних відмінностей між етнічними групами, особливо за рахунок процесу формування нації. Фактором прискорення етнічної консолідації є політичне об'єднання етносів в межах однієї держави або територіальної автономії [7].

Таким чином, в цьому визначенні вже з'являється політична складова етнічної консолідації. Крім того доказом на користь нашої теорії, якою ми пропонуємо об'єднати етнічну консолідацію та етнічну інтеграцію в одне ціле — етнокультурну консолідацію — слугують також реалії української етнополітики. Адже у більшості заяв та політичних документів сучасної України поняття «консолідація» вживається також у значенні етнічної інтеграції етнічних компонентів у політичну націю. Підтвердженням цьому може слугувати Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 року, що визначає у ст. 10 серед основних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей [8]. А також оновлена редакція Стратегії національної безпеки «Україна у світі, що змінюється», яка серед ключових завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері передбачає створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей. Це означає, зокрема, реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави, а також усунення бар'єрів культурного, конфесійного, мовного, регіонального характеру на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [9].

Очевидно, що в обох нормативно-правових актах під консолідацією українського суспільства розуміється набагато ширше явище від етнічної консолідації в науковому етнополітологічному сенсі, яке включає елементи етнічної інтеграції. Тому ми пропонуємо не ігнорувати виклики української етнополітичної ситуації. Сучасна етнонаціональна політика потребує впровадження та реалізації одночасно етнічної консолідації та етнічної інтеграції у вигляді етнокультурної консолідації всіх етнічних, культурних, мовних компонентів українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Рейтинг загроз: липень 2012 [Електронний ресурс]/Соціологічна група «Рейтинг». — Режим доступу: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14014/>.
2. Декларація прав національностей України//Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — ст. 799.
3. Закон України «Про національні меншини в Україні»//Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — ст. 529.
4. Денисова Г. С. Этносоциология: [учеб. пособие для студентов ун-тов и пед. вузов]/Г. С. Денисова, М. Р. Радовель. — Ростов-н/Д: Изд-во ООО «ЦВВР», 2000.
5. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посібник]/О. В. Картунов. — К.: Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999.
6. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз)/І. О. Кресіна. — К.: Вища школа, 1998.
7. Этнопсихологический словарь [Електронний ресурс]. — М.: МПСИ. — 1999/Национальная психологическая энциклопедия. — Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/1067/word/konsolidacija-yetnicheskaja>.
8. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»//Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 40. — ст. 527.
9. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс]/Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/paran10#n10>.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2013 р.

Кресина И. О., Явир В. А. Теоретические и политико-правовые основы этнокультурной консолидации

Исследовано понимание термина «этническая консолидация» в отечественной и зарубежной этнополитологии. Проанализированы особенности феномена консолидации, представленного в этнонациональном законодательстве Украины, указано на расхождения с устоявшейся научной трактовкой и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: *национальные меньшинства, этнокультурный раскол, этнокультурная консолидация.*

Kresina I., Yavir V. The theoretical, political and legal basic of ethnocultural consolidation

The interpretation of ethnocultural consolidation term in domestic and foreign ethnopolitology is studied. The peculiarities of consolidation phenomena in Ukrainian ethnonational law are analyzed, the difference between it and scientific interpretation is pointed and the ways of it's elimination are proposed.

Keywords: *national minorities, ethnocultural split, ethnocultural consolidation.*